

Z dejín remeselnej výroby a služieb v Novej Bani

Keď sa povie „dejiny mesta“, niť myšlienok každého z nás zavedie predovšetkým k baníctvu, bez toho aby sme si uvedomili, že baníctvenie, ako aj samotný život obyvateľov mesta záviseli do veľkej miery aj od remeselnej výroby.

Môžeme preto s pokojným svedomím povedať, že počiatky novobanských remesiel úzko súviseli so začatím banskej ťažby a vznikom baníckej osady, ako predchodcu stredovekého mesta.

Už v 14. storočí, z ktorého pochádza prvá písomná zmienka o Novej Bani a v priebehu ktorého bol aj značný rozmach baníctva, existovalo tu niekoľko remeselníkov na uspokojenie banskej výroby a bežných potrieb obyvateľov rozvíjajúceho sa mesta. Predpokladáme teda, že ich zabezpečovali kováči, tesári, mäsiari, obuvníci, krajčíri...

V písomných prameňoch zo 14. storočia sa objavuje Štefan Schmidt – kováč (1396), ktorý bol aj členom mestskej rady. Ďalej nachádzame zmienku o mäsiarovi Protillovi, ktorý v roku 1394 venoval hronskobeňadickému opátstvu svoju jatku. V 15. storočí sa objavujú medzi členmi mestskej rady mnohé remeselnícke priezviská: Peter Schuster – obuvník (1456), Jakub Sutor – švec (1475), Leonard Schneider – krajčír (1482), Mikuláš Fleischer – mäsiar (1487), Mikuláš Schmidt – kováč (1492).

Zaujímavé sú aj písomnosti, zachované zo sporov medzi novobanskými mešťanmi a Dóczyovcami, kde sa nachádzajú ďalšie remeselnícke priezviská (1509 - Pavol Švec a Juraj Kováč) . Z roku 1524 pochádza sťažnosť Františka Dóczyho na Novobančanov, v ktorej je spomenutých až 14 remeselníckych priezvisk. Z ich zloženia môžeme vyčítať, že v tomto období v Novej Bani pôsobili 3 kováči, 4 ševci, 2 krajčíri, kolár, kožušník, obuvník, stolár a zámočník.

V daňovom súpise z roku 1542 je uvedených dokonca už 28 mešťanov s remeselníckymi priezviskami – napríklad ševcov sa tu uvádza už 9, krajčíri 3 a mäsiarov 7.

Zdá sa, že v 16. storočí bola remeselná výroba dokonca výnosnejším zdrojom obživy ako baníctvo, čo vyplýva z prosby Novobančanov, adresovanej kráľovským komisárom, aby ťažiarom nepovolili vykonávať remeslo.

Na rozvoj mesta a teda aj remeselnej výroby negatívne vplývalo ohrozenie počas tureckých vpádov. V žiadosti banských miest o ochranu pred tureckou hrozbou z roku 1566 adresovanou panovníkovi sa uvádzajú okrem baníkov aj hutníci a uhliari,

ktorí bývali najčastejšie prepadávaní potulujúcimi sa Turkami. Blízkosť slovensko – tureckého pohraničia brzdila dovoz surovín pre baníkov a remeselníkov, a znemožňovala vývoz remeselných výrobkov.

Ďalšie ťažkosti pre Novobančanov vyplynuli z vojenských akcií a kontribúcií počas stavovských povstaní.

Povstanie Gabriela Bethlena značne zaťažovalo všetky banské mestá. V auguste 1621 od nich žiadal vyhotoviť väčšie množstvo povrazov, na ktoré sa však nenašli povrazníci ani v Novej Bani, ani v ostatných banských mestách. Na jeho ďalšiu žiadosť o vyhotovenie 50 párov topánok Mestská rada vyhlásila, že v meste sú len dvaja obuvníci. Topánky, a to 57 párov žiadal od Novobančanov aj palatín Mikuláš Eszterházy v roku 1644. Keďže ich neboli schopní dodať, ako ani ostatné požadované remeselnícke výrobky, museli ako náhradu zaplatiť za topánky 26,10 zlatých, za plátno na obleky pre vojakov 127,83 zlatých, za plášte a punčochy 17,10 zlatých. Počas Rákócziho povstania razené bezcenné medené mince – libertáše boli príčinou zvyšovania cien a tým aj ďalšieho zbedačovania obyvateľstva a tiež aj remeselníkov. Navyše nariadením Tekovskej stolice, ktorým táto stanovila maximálne ceny remeselníckych výrobkov, boli aj novobanskí remeselníci nútení pod hrozbou vysokej pokuty predávať lacno.

Počas 17. storočia počet remeselníkov v meste vzrástol a podľa písomných prameňov tu pracovali čižmári, hrnčiari, kolári, kováči, obuvníci, stolári, tesári a zámočníci.

Motív z cechovej lády čižmárov

Podmal'by na skle s remeselníckymi motívami od Jany Hojákovej

V správe kráľovského komisára Prandeisa sa uvádza 12 debnárov, ktorí údajne spracovali toľko dreva na sudy, že podľa jeho mienky pomaly nebude dostatok dreva na banské účely. Okrem debnárov množstvo dreva spotrebovali aj kolári a korytári.

Najstarší známy súpis, podľa ktorého malo mesto 840 obyvateľov, pochádza z roku 1692. V ňom sú uvedení aj 9 remeselníckych uční a 3 tovariši.

V daňovom súpise z roku 1696, ktorý uvádza 21 remeselníkov, sa objavujú po prvýkrát zmienky o gombikárovi, klobučníkovi a remenárovi. Podľa zistenia súpisových komisárov boli remeselníci odkázaní na inú zárobkovú činnosť, lebo ich príjem z remesla neúžil.

17. storočie však prinieslo Novej Bani aj počiatky sklárskeho remesla, keď podľa zmluvy so štiavnickou komorou zo 4. 6. 1630 postavil sliezsky sklár Michal Ulmb skláreň, pri ktorej vznikla osada Sklená Huta, neskôr premenovaná na Starú Hutu. Vyprodukované sklárske výrobky svojou kvalitou prevýšili aj súčasné bavorské a poľské sklo.

Obnovenie banskej ťažby po roku 1702 malo vplyv aj na rozvoj remesiel, do roku 1707 ročný príjem novobanských remeselníkov činil 56 zlatých.

V roku 1715 pracovalo v meste 59 remeselníckych majstrov, z nich bolo deväť čižmárov, osem hrnčiarov, po päť debnárov a obuvníkov, šesť klobučníkov, štyria krajčír, po traja kováči a kožušníci po dvaja ihlári, murári, rezbári, tesári a zámočníci, po jednom boli zastúpení gombikár, kolár, maliar, mlynár, sklenár a sviečkár. Podľa hlásenia mestskej rady ich príjem bol taký biedny, že väčšina z nich zanechala remeslo a odišla hľadať prireranu obživu do iných oblastí. Jedine čižmári a obuvníci ostávali doma pri remesle, ale pracovali sami bez tovarišov. Debnári a hrnčiar, navštevovali okolité dediny a trhy, kde sa usilovali odpredať svoje výrobky, ale vzhľadom na malý dopyt v okolí Novej Bane aj do južných oblastí Uhorska. Tam ich predávali, alebo zamieňali za obilie, kukuricu a slaninu, čo sa im darilo len s veľkými ťažkosťami. Tí, ktorí z nich vlastnili aspoň pôdu, snažili sa vypomôcť si aj vlastnou poľnohospodárskou činnosťou.

Ďalší súpis obyvateľov z roku 1720, obsahuje 53 remeselníkov. Oproti predošlému ubudli 2 hrnčiar, ihlár, krajčír, maliar, sklenár, tesár a zámočník a pribudol ďalší debnár, pekár a sitár. Ročný príjem z remesla nestačil pokryť existenčné potreby remeselníkov.

Nízka úroveň remeselnej výroby v tomto období mala dve príčiny. Prvou a hlavnou bol nedostatok kapitálu u remeselníkov, čo im zabráňovalo rozširovať výrobu väčším počtom dielní a úmerne aj tovarišov, aspoň v rámci možností striktných cechových predpisov. Ďalšou príčinou bol malý dopyt na miestnom trhu. Odpredaj remeselníckych výrobkov na okolitých trhoch bol v tomto období spojený so značnou neistotou na cestách, k čomu treba pripočítať množstvo okolitých mýtnych staníc (Hronský Beňadik, Žarnovica, Šášov), kde sa mýto vyberalo často svojvoľne, takže remeselníci boli vedome poškodzovaní pri doprave svojich výrobkov na trh, alebo jarmok.

Džbán tesárov

Zvolávacia tebuľka a fľaša cechu čižmárov

Postupný rozvoj a vzrast remeselnej výroby nastal v druhej tretine 18. storočia a súvisel s celkovým rozmachom hospodárskeho života v Uhorsku

V roku 1735 pôsobilo v Novej Bani 11 cechov a zastúpených bolo aj niekoľko remesiel, kde remeselníci pre nízky počet pracovali samostatne. V cechoch boli združení čižmári, hrnčiar, kolári, kováči, nemeckí klobučníci, nemeckí ševci, obuvníci, stolári, súkenníci, uhorskí klobučníci a zámočníci. Samostatne v meste pracovali garbiari,

medovníkári, povrazníci, sviečkári a rezbár. Z roku 1745 sú záznamy už aj o hrubých a modrých súkenníkoch, ktorí vlastnili dve valchovne.

V roku 1758 mal čižmársky cech 21 majstrov, hrnčiarsky 17, majstrov krajčírov bolo 11, kováčskych 9, súkenníkov 8...

Zo zachovanej správy mestskej rady z roku 1762 môžeme vyčítať, že remeslo nebolo zrejme až takým výnosným zamestnaním, pretože väčšina remeselníkov nevykonávala remeslo po celý rok, ale od jari do jesene hľadali obživu v sezónnych prácach – kopanie studní, pivníc a obilných jám, poľnohospodárske a nádennické práce. Vo všeobecnosti na Slovensku v 18. storočí nestačili remeselníci konkurovať rozvíjajúcej sa manufaktúrnej výrobe, ktorej napomohli vo veľkej miere aj reformy Jozefa II. a sloboda podnikania. Trocha odlišná bola však situácia v banských mestách, kde bol vďaka rozvoju ťažby stále dopyt po remeselníckych výrobkoch. V Novej Bani v roku 1782 pôsobilo až 163 remeselníkov. Ich zárobky však boli nevysoké, o čom svedčí aj skutočnosť, že si nemohli dovoliť zaplatiť väčší počet tovarišov ani užiť väčší počet učňov. Najviac ich mali hrnčiari a kováči. Na jednej strane síce baníctvo rozvoju remesiel napomáhalo, na druhej strane však, svojou vysokou spotrebou dreva hatilo rozvoj tých remesiel, ktoré boli od tejto suroviny priamo závislé – debnári, stolári.

Remeselníci nachádzali odbyt pre svoju produkciu vo všetkých blízkych trhovách a jarmočných strediskách (Žarnovica, Hronský Beňadik, Levice, Zlaté Moravce), ale ojedinele aj vo vzdialenejších oblastiach, napr. súkenníci vozili súkno až do Pešti.

Baníctvo koncom 18. storočia bolo zrejme výnosnejšie ako remeslo, čo dokazuje aj skutočnosť, že sa zachovali písomné pramene o odkupovaní banských podielov majetnejšími remeselníckymi majstrami. Napriek tomu sa však na prelome 18. a 19. storočia do mesta postupne prisťahovala viac ako stovka remeselníkov a Nová Baňa sa tak stala jedným z najvýznamnejších stredísk remeselnej výroby na strednom Pohroní.

Cechové truhlice novobanských hrnčiarov a čižmárov

Remeselníci sa združovali do cechov, v rámci ktorých mohli byť ľahšie ošetrené ich práva, ochránené ceny a zisky a presadzované ich záujmy. Cechy podliehali pod právomoc mestskej rady, predstavovali jej nových cechmajstrov, ktorých potvrdzovala vo funkcii. Vyberala tiež poplatky pri skladaní ich sľubov a do roku 1761 potvrdzovala aj ich cechové artikuly. Tieto vnútrocechové pravidlá určovali podmienky prijatia a život členov cechu od čias učňovských až do smrti. Poplatky pri prijímaní za člena cechu bývali spravidla dosť vysoké a mnohokrát znemožnili remeselníkovi do cechu vstúpiť a tým aj vykonávať remeslo, keďže nebolo prípustné vyučiť sa a pracovať mimo cechu. Nevyučených nazývali „fušermi“. Cechovým majstrom sa mohol stať iba obyvateľ

s meštianskym právom. Mestská rada tiež vysielala svojich členov ,aby dozorovali nad regulárnym a bezkonfliktným priebehom cechových zasadnutí, pretože medzi konkurentmi v cechu neboli výnimkou ani krvavé strety.

Mesto praktizovalo voči cechom aj trestnú právomoc, známe boli prípady, keď za zanedbávanie roboty pre nadmerné požívanie alkoholu a urážku zástupcu richtára, ktorý vinníkov v krčme napomínal, boli títo potrestaní aj 50 ranami korbáčom.

Mestská rada chránila členov cechu pred vzájomnou konkurenciou a tiež aj pred vonkajšou konkurenciou. Takýto bol prípad zákazu vykonávania remesla a vylúčenia z cechu u kožušníka Juraja Jakobeca, pretože nakúpil od mäsiarov viac koží, než dovoľovali predpisy. Pokiaľ obuvníci opravovali čižmy, čím škodili čižmárom, boli pokutovaní vysokými finančnými čiastkami. Na ochranu novobanským garbiarom slúžilo aj rozhodnutie, podľa ktorého pukanskí garbiari nesmeli navštevovať novobanské týždenné trhy, iba výročné jarmoky.

Mestská rada dbala aj o to, aby remeselníci svojou výrobou neznečistili miestne potoky a tiež ovzdušie. Kožušníci, klobučníci, obuvníci a súkenníci smeli preto máčať kože a prepierať vlnu iba na vyhradených miestach.

O vnútrocechovom živote, riadenom artikulmi sa zachovalo množstvo bohatého a zaujímavého materiálu, z ktorého uvedieme aspoň malý zlomok:

- *ak ochorel obuvnícky učeň, majster bol povinný 8 dní ho zaopatriť, ak bol chorý dlhšie, túto povinnosť preberal cech*
- *ak sa v Novej Bani chcel stať obuvnícky tovariš majstrom, musel zaplatiť 4 zlaté do cechovej pokladnice a vyhotoviť takzvaný majstrovský kus: ušit' vyššie čižmy so záhybmi, vyššie topánky vykrojené z kozacej kože, mužské topánky s dvoma švami vzadu, ženské topánky s gombíkmi a papuče. Na pohostenie majstrov musel pripraviť 12 chodov, na čo mal použiť tučné teľa, vykŕmenú ošípanú, 12 kureniec, 4 prasce, 4 vykŕmené kačice, 50 funtov hovädziny, ryby, syr, chlieb, koláče, 100 l piva a 50 l vína.*
- *ak umrel nemajetný krajčírsky majster, pochovaný bol na náklady cechu a jeho vdova mohla mať tovariša, kým sa nevydala. Polovica jeho mzdy bola odovzdávaná do cechovej pokladnice.*
- *artikuly čižmárov kládli veľký dôraz na mravný život tovarišov. Ak tovariš udržiaval známosť s podozrivou osobou a pritom sa dopustil zlého skutku, zvliekli z neho šaty a vyhnali ho z mesta. Tovariš nesmel vyjsť na ulicu len v košeli, jesť po ulici, alebo poskakovať. V krčme mohol vypiť iba 4 dcl pálenky, aj to iba postojačky, nesmel si sadnúť, ba ani tancovať. Pri návšteve majstra nesmel mať na hlave klobúk, ani si ľahnúť na posteľ. Nesmel mať rozviazané šnúrky na košeli, rozopnuté gombíky, nesmel sa posadiť medzi dievčatá, tým menej ich objímať, alebo bozkávať. Nesmel si vypiskovať. Ak v kostole počas omše zadriemal, alebo bol neupravený, bolo to považované za ťažký priestupok a musel platiť pokutu.*
- *ak krajčírsky tovariš vyhotovil nekvalitný majstrovský kus, kúpili mu za cechové peniaze čižmy a musel znova na vandrovku. Ak ho prijali do cechu, musel pripraviť pre majstrov hostinu s 8 chodmi.*
- *pracovný čas krajčírskoho tovariša trval od tretej hodiny rannej do deviatej hodiny večernej. Po jeho skončení si mohol obšívaať, alebo plátať obleky pre seba a aj to len pri vlastnom svetle.*

- ak sa súkennícky majster nezúčastnil na pohrebe člena cechu, alebo na voľbe cechmajstra, zaplatil pokutu.
- ak sa dvaja súkennícki majstri pobili, platili pokutu 1 zlatý, ak to bolo do krvi, tak 2 zlaté. Pokutované bolo aj vzájomné osočovanie, nactiutrhánie, vyhrážanie v krčme, či inom verejnom mieste, ako aj hazardné hry v karty.
- učňovské obdobie u súkenníkov bolo štvorročné. Učeň dostal od majstra kabát, nohavice, 9 lakt'ov najlepšieho súkna (asi 50 m), 4 hrubé a 1 tenkú košeľu, klobúk, opasok a topánky. Učeň pri prijímaní musel mať dvoch ručiteľov a rodný list. Jeden majster mohol mať len dvoch učňov. Keď súkenník bez vedomia iného súkenníka kúpil od jeho rodinného príslušníka súkno, zakázali mu vykonávať remeslo.
- obuvnícky tovariš musel denne zhotoviť 6 párov topánok.
- čižmársky tovariš mal za týždeň vyhotoviť dva páry prešitých čižiem, 4 páry papúč, 5 párov kapcov, a dvoje podšité.
- ak sa niekto chcel stať hrnčiarskym majstrom, musel to najsamprv oznámiť na zasadnutí cechu, zaplatiť poplatok a tiež zaplatiť ostatným majstrom dobrý obed, alebo večeru.
- podľa artikulo v krajčírov mal majster opraviť zákazníkovi odev do troch týždňov a ak to nestačil, musel túto prácu postúpiť inému majstrovi.
- hoci novobanskí mäsiari boli iba dvaja, teda nemali svoj cech, mesto im tiež určilo pravidlá. Od Veľkej noci každoročne mali predávať hovädzinu, teľacinu mohli sekať len ak bol hovädziny nedostatok. Keď jednému mäsiarovi dochádzali zásoby, mohol začať mäso sekať druhý v poradí. Ak mäsiar nemal dobytok na porážku, musel požiadať druhého, aby zásobil mešťanov. Predražovanie mäsa a konkurencia sa pokutovali. Od roku 1730 bolo mestom povolené predávať v oboch jatkách súčasne, v jednej však iba hovädzinu a v druhej ostatné druhy mäsa.
- rozhodnutím Hlavného komorskogrófskeho úradu, sledujúcim ochranu dreva pre banské účely, mohli debnári a kolári dostať každý rok prídela dreva – dve jedle a jeden dub, v prípade potreby mali povolené ešte ďalšie dva duby. Ak vyrobili viac, výrobky im boli skonfiškované.
- ak chceli tovariši sami slobodne vykonávať remeslo a stať sa majstrami, museli vyhovieť prísny podmienkam. Hrnčiarsky tovariš musel zhotoviť „od oka“ hrniec vopred určeného obsahu, čižmársky tovariš čižmičky „ na vrabčie nožičky“ kováč musel vyhotoviť dobrú motyku, ktorá „sadla do ruky“, alebo bez cudzej pomoci okovať predok voza.
- ak bol vyhotovený majstrovský kus vyhovujúci, bol vystavený na všeobecný obdiv, ak na ňom majstri našli chybu, prikrytý bol bielou plachtou a ak bol nevyhovujúci, zakázali tovarišovi remeslo vykonávať.
- ak chcel hrnčiarsky tovariš vstúpiť do svätého stavu manželského, bol povinný odpracovať v cechu dva roky a ohľadom na to, že v budúcnosti svojou prácou nespôsobí ctenému cechu ani ťažkosti ani hanbu.

Od konca prvej polovice 19. storočia však po nástupe nových hospodárskych pomerov začali cechy postupne upadať. Tento úpadok zapríčinili nové zákonné normy, umožňujúce podnikať každému, kto disponoval potrebným kapitálom. Lacnejšia továrenská produkcia pomaličky vytlačala z trhu výrobky remeselníckych majstrov a tovarišov.

V polovici 19.storočia bolo v meste už iba 5-6 cechov. Pri zrušení cechov v roku 1872 pracovali už len čižmári, obuvníci, hrnčiari, kolári, kováči a tesári.

Počas viac než 150 rokov trvajúceho obdobia ovplyvňovali novobanské cechy život v našom meste. Remeselníci v tom období boli pomerene váženými občanmi a podieľali sa aj na mestskej správe. V roku 1762 boli medzi 8 členmi užšej mestskej rady traja remeselníci. V dvanásťčlennej širšej mestskej rade ich bolo osem a vo volenej obci bolo zo 60 členov až 39 remeselníkov.

Cechy, ako združenia remeselníkov pôsobili až do polovice 19. storočia, kedy sa postupne začína ich činnosť zo strany štátu obmedzovať. V roku 1851 vyšiel zákaz zriaďovať nové cechy. Od roku 1857 bolo cechom dokonca odňaté i právo udeľovať živnostenské oprávnenia. Od roku 1867 boli zriaďované obchodné a priemyselné komory, ktoré prevzali časť ich pôsobnosti.

Zákonným článkom 8 z 22. februára 1872 boli cechy zrušené. Bol to v skutočnosti „priemyselný zákon“, ktorý nariadil zriaďovať živnostenské – priemyselné spolky. Ich zakladanie však nemalo hladký priebeh. Hoci sa mali stať dedičmi majetku a tradícií cechových, pre odpor zo strany remeselníkov vznikali až do roku 1880, pričom predpísaná lehota bola do 9 mesiacov po zrušení cechov. Na rozdiel od cechov mohli združovať remeselné spolky remeselníkov jednej, ale i viacerých profesií, z jednej, ale i viacerých obcí.

Po zrušení cechov v Novej Bani vznikol v roku 1872 čižmársky spolok a hrnčiarsky spolok, v roku 1878 spolok garbiarov a kožušníkov a v roku 1880 spojený spolok debnárov, kolárov a kováčov.

Garbiarsky nôž zo zbierok múzea / v historickej expozícii

Novovzniknuté spolky si zachovali mnoho zo starých cechových tradícií a zvyklostí. Hrnčiarsky spolok zachoval podporu starším a chorým členom, povinnú návštevu bohoslužieb, účasť na pohreboch členov a ich príbuzných, prenášanie cechovej truhlice – tzv. „poctivej lády“ k novozvolenému predsedovi spolku. Čižmári si zachovali viacero zvyklostí z pôvodných cechových artikulov : pokuty za neúčasť na bohoslužbách, na pohrebe člena, či jeho manželky, za odvábenie učňa, za prijatie vlastného syna za učňa bez súhlasu spolku a pod. Stanovami bolo určené i poradie majstrov na jarmoku. Vzájomné ohováranie medzi nimi bolo tiež pokutované.

Výber čižmárskych nástrojov zo zbierkového fondu

V Novej Bani v roku 1884 pracovalo 65 čižmárskych majstrov, čižmárske remeslo patrilo teda v tom období k najvýnosnejším . Túto pozíciu si zachovalo aj do obdobia prelomu storočí, kedy spolu s hrnčiarskym patrili k najpočetnejšie zastúpeným. Okolo roku 1900 každé z týchto odvetví živilo 100-120 novobanských rodín.

Záverečné dve desaťročia 19. storočia a začiatok 20. storočia boli obdobím postupného rozmachu remeselnej výroby a položením základov moderného priemyslu. Na tento rozvoj pozitívne vplývalo viacero faktorov. Jedným z nich bol aj vznik úverových spoločností – založenie Novobanskej ľudovej banky (21. februára 1886), ktorá poskytovala pôžičky novobanským obyvateľom, najmä roľníkom a remeselníkom, predovšetkým na nákup surovín.

František Volanský

Ján Ollík

Ignác Dodek s rodinou

Prvým riaditeľom banky bol František Volanský, účtovníkom Ján Bechacker, pokladníkom Ján Ollík, právny zástupcom Dr. Vojtech Balbach, ďalšími funkcionármi Dr. Samuel Baumann, Jozef Doležal, Anton Gašparík, František Prachár, Alexander Palkovič, Jozef Tóth, Ján Wagner, Ignác Dodek, Dr. Ján Malassy, Štefan Szabo a Ján Kopernický.

Ďalší úverový ústav v Novej Bani vznikol 4. februára 1901, v zmysle zákona č. 23/1898. Bol to remeselnícky úverový ústav ako účastinárska spoločnosť. Jeho prvým predsedom bol Emil Kotiers. V rámci tohto ústavu vznikla odborná hrnčiarska skupina, ktorá obstarávala miestnym hrnčiarom materiál potrebný na výrobu (farby, gliedu a pod.) za nízke ceny, či už za hotové peniaze, alebo na úver, splatný do troch mesiacov.

Remeselníkom a výrobcom napomáhala svojím dielom aj mesto Nová Baňa, napríklad prenájmi pozemkov. Hrnčiarom mesto prenajalo pozemok na kopanie bielej hrnčiarskej hliny na Hrádzi a Ziegenrücku (Cingrík).

Mesto prenajímalo tiež pozemky v lesoch ako ťažobné polia pre novobanskú ťažbu ryolitu, používaného počas stáročí na výrobu kvalitných mlynských kameňov, vyvázaných do takmer celej Európy.

Mlynské kamene vyrábala továreň, ktorá pôsobila v meste už od polovice 19. storočia pod názvom „Erste Königsberger Muhlsteinfabrik Gessellschaft“ (Prvá novobanská spoločnosť na výrobu mlynských kameňov) Spomedzi radov remeselníkov – kamenárov táto zamestnávala 40- 50 kamenárov, okrem toho množstvo nádenníkov a povozníkov.

Táto továreň sa pretransformovala na účastinársku spoločnosť so základným kapitálom 40 000 zlatých a ročným obratom v priemere milión korún. K tejto transformácii napomohla aj Novobanská ľudová banka.

Ďalším faktorom, umožňujúcim lepšie obchodné spojenie so vzdialenejším svetom a otvorenie nových odbyťísk bolo spustenie prevádzky Pohronskej železnice dňa 26. októbra 1896.

Popredné miesto z novobanskej produkcie okrem mlynských kameňov, aj na vzdialenejších odbyťiskách, právom patrilo kožiarskym výrobkom, pochádzajúcim z kožiarskych manufaktúr bratov Cibulkovcov a kachliarskym výrobkom z dielne Eduarda Knoppa.

V roku 1900 mala Nová Baňa 4813 obyvateľov, z čoho bolo 270 remeselníkov. Čižmárov a obuvníkov bolo 113, hrnčiarov 37, krajčírov 24, tesárov 18, stolárov 15, kováčov 13, samostatne pôsobiacich kamenárov 10, mäsiarov 10, kožušníkov a garbiarov 9, strojníkov 10, pekárov 6, tkáčov 4, zámočník 1. Zaujímavosťou je, že štatistiky uvedeného roka nezaznamenávajú v meste ani jediného murára.

V porovnaní s tým v roku 1910 boli murári zaznamenaní dvaja. Okrem toho stúpol počet hrnčiarov na 41, tesárov na 21, kamenárov na 17 a zámočníkov na 8. Naproti tomu niektorým odvetviam sa darilo zrejme menej, lebo klesol počet čižmárov a obuvníkov na 99, krajčírov na 22, stolárov na 10, kováčov na 9, mäsiarov na 7, kožušníkov a garbiarov na 4, strojníkov na 6, pekárov na 4 a tkáčov na 2. Celkový počet remeselníkov bol 252.

V roku 1910 založil v meste Móric Musko dielňu na výrobu hlinených výrobkov, poskytujúcu obživu 8 robotníkom.

Vojnové udalosti 1914-18 a tiež následná hospodárska kríza značne zbrzdili hospodársky vývoj, čo sa prejavilo nielen na priemyselnej výrobe, ale i u takej osobitnej sociálnej skupiny, akou boli remeselníci a živnostníci. Presvedčivo o tom hovoria daňové súpisy a iné štatistiky, ktoré napr. v roku 1920 uvádzajú počet len 97 remeselníkov. Najviac je opäť čižmárov – 42. Z remeselníckych odvetví boli v meste ešte zastúpení obuvníci, kožušníci, hrnčiari, mlynári, krajčíri, debnári, perníkari, hrebenári, kachliari,

kováči, stolári. Okrem uvedených pôsobil tu ešte cukrár, holič, kamenár, klampiar, klobučník, kolár, kominár, maliar, pekár, sitár, sklenár, tesár a zámočník.

Popri remeselníkoch sa uvádzajú aj štyria obchodníci, z ktorých dvaja vlastnili aj krčmu, a jeden aj pekáreň. Okrem týchto boli v meste dve ďalšie krčmy a Potravné družstvo, založené v roku 1919. Menšiu továreň na výrobu remeňov a tiež elektráreň vlastnil Adolf Cibulka.

Novobanský podnikateľ Adolf Cibulka, jeho rodina sa do mesta prisťahovala z neďalekého Pukanca

Počet remeselníkov do roku 1925 vzrástol opäť a dovedna ich bolo 220. V tomto období sa uvádzajú už aj dvaja obchodníci s drevom, dvaja s ovocím, dvaja trhovníci, 12 obchodníkov s rozličným tovarom, štyria krčmári, dvaja samostatní podnikatelia, lekár, dvaja lekárnici a dve pôrodné asistentky.

Remeselníci sa v období prvej Československej republiky združili postupne v Živnostenskom spoločenstve, ktoré bolo v Novobanskom okrese založené 20. septembra 1925. Nie však všetci, nakoľko 25 miestnych remeselníkov odmietli do spoločenstva vstúpiť. Naproti tomu korporatívne vstúpili všetci hrnčiari, združení v Hrnčiarskom spolku a v rámci Živnostenského spoločenstva si aj naďalej zachovávali mnoho zvyklostí ešte z cechového obdobia. Hrnčiari svoje výrobky predávali nielen doma a na okolitých trhoch a jarmokoch, ale rozvážali ich aj po dedinách a tu ešte v 20. storočí realizovali obchod v jeho najstaršej historickej forme – obchod výmenný. Hrnčinu vymieňali zväčša za obilie a kukuricu.

Jedným z tradičných ľudových remesiel, bola i výroba dreveného riadu a náradia, ktorá slúžila prevažne na obživu obyvateľov osád, najmä Starej Huty. Pre zaujímavosť uvádzame, že v roku 1920 až 12 Starohuťanov žiadalo obecný úrad o prídela dreva na tento účel.

Z obdobia 20. rokov 20. storočia sa zachovali aj zaujímavé údaje o vzdelávaní remeselníkov. Pre veľký počet učňov vznikla v roku 1926 Živnostenská pokračovacia, teda učňovská škola. Podliehala Živnostenskej komore v Bratislave, ale aj Živnostenskému spoločenstvu v Novej Bani. Okresný náčelník chcel tu zriadiť aj kurz na zveladenie hrnčiarskeho, no pre nepochopenie členov obecného zastupiteľstva sa zámer neuskutočnil.

Veľká svetová hospodárska kríza, ktorá vypukla v roku 1929 mala vplyv aj na život novobanského remeselníctva a živnostníctva. Ubudlo obuvníkov (továrenská baťovská konkurencia) a v roku 1930 pracovalo v meste len 22 remeselníkov: hrnčiari, kožušníci, mlynári, cementár, cukrár, debnár, fotograf, holič, kachliar, krajčír, klampiar,

kolár, maliar, obuvník, pekár, perníkár, sklenár, tesár a zámočník. Úrad práce evidoval v tom čase i nezamestnaných remeselníkov, napr. len obuvníkov bolo 17. Strata konkurencieschopnosti v porovnaní s továrenskou výrobou, ale aj neustále sa znižujúca kúpna sila boli hlavnými hrobármi remeselníckeho stavu, charakteristickými pre toto obdobie. Nezamestnanosť sa postupne začala znižovať až v druhej polovici 30. rokov

Z roku 1937 už máme zaznamenaných 23 obuvníkov, 20 čižmárov, 19 krajčirov, 10 stolárov, 8 hrnčiarov, 7 mäsiarov, 6 tesárov, 4 kolári, kováči, kožušníci a perníkari, po dvaja maliari, pekári, kachliari, studniari, debnári, murári a zámočníci, 1 holič, klampiar, fotografista, hodinár, tkáč a sklenár. Staviteľ Murko v tomto období založil aj dielňu na výrobu hlineného riadu. Ako výrobca dreveného riadu bol uvádzaný Ján Müller. Registrovaní boli štyria podnikatelia v oblasti obchodu s ovocím, 12 trhovníkov a 1 podomový obchodník. Medzi ďalšími živnostníkmi boli v Novej Bani šiesti mlynári: Ján Jausch, Ján Fábry, Ján Havránek, Ľudovít Kalina, Ferdinand Szentiványi, Jozef Uhrecký a tiež jeden v Starej Hute – Ján Šály. Ako živnosť si uvádzalo svoju činnosť aj 10 povozníkov. S drevom obchodovali Samuel Laufer, Móric Singer, Ján Wolf a Vojtech Záhorský. V roku 1939 pribudol kníhviazač, hrebenár. Okrem toho pracovala v meste aj rafinéria skla. V prevádzke boli 4 pily, ktoré vlastnili Samuel Laufer, vd. Júlia Jauschová, Leopold Gross a Ferdinand Szentiványi. V prevádzke bolo aj kamenárske družstvo Ryolit, ktoré dodávalo kameň na cesty a železnice.

Z obdobia vojnového Slovenského štátu sa nám v archívnych materiáloch, uchovávaných v našom múzeu zachoval aj vtedajším Obecným úradom v Novej Bani vypracovaný „Popis mesta Nová Baňa“ pre prvú autorizovanú cestovnú príručku Slovenska s názvom „Sprievodca Slovenskom“. Tento popis vypracoval pravdepodobne obecný účtovník Koloman Cibulka. Citujeme teda z jeho charakteristiky o meste a obžive jeho obyvateľstva v pôvodnom znení :

„ ... Katastrálne územie obce činí 6 096 ha väčšinou hory ihličato listnaté, ktoré sú majetkom mesta a eráru. Väčšina obyvateľstva býva po lazoch zvanými Štále a v horských osadách Stará Huta a Bukovina. Obyvateľstvo vnútorného mesta živí z remesiel, obchodu a živnosti, vonkajší sú maloroľníci, zemedelskí a lesní robotníci. Staroľuďania rozumejú sa výrobe hospodárskeho dreveného riadu. Vlivom mierneho podnebia, v dolinách a na miernych svahoch prevláda ovocinárstvo, ktoré je tiež jedným z prameňov výživy chudobného obyvateľstva. Remeslo hrnčiarske, prevádzané v meste samom je už v zániku...“

Toto obdobie je tiež charakterizované postupným ústupom remeselnej výroby v jej čistej pôvodnej forme, na druhej strane však rozvojom služieb rozličného druhu.

V dobových materiáloch sa nachádza množstvo údajov o remeselníkoch a živnostníkoch v Novej Bani. V tomto príspevku sa budeme snažiť vymenovať čo najviac z nich, pretože mnohí čitatelia si ich ešte môžu pamätať, prípadne o nich počuli z rozprávania starších, tradovaných medzi rodinou a známymi. Ich adresy a telefónne čísla uvádzame podľa platnosti v období Slovenského štátu.

Podnikateľ **Aurel Cibulka** so sídlom na Námestí Andreja Hlinku 19 (predtým Námestie republiky, dnes Námestie slobody), telefón č. 17 sa venoval rozličným činnostiam. Vlastnil kožiarske a jeho kvalitné výrobky získavali mnohé ocenenia, predával remenársky tovar a obuvnícke potreby. Okrem toho poskytoval osobné dopravné služby – Autodrožky, prostredníctvom autobusu a taxíka, ktoré Novobančania

výstižne nazývali „Strieborný šíp“ a „Strieborná strela“ a tiež prepravu nákladov vlastným nákladným autom.

Aurel Cibulka

Pohodlie v cibulkovskom autobuse „Strieborný šíp“

Pokračovateľom slávneho kachliarskeho remesla bol v tomto období kachliar **Eduard Adamec**, na adrese Železničný rad č. 125.

Sklárstvo a rafinéria skla, patriace **bratom Schwarzovcom** sa nachádzalo pri Kultúrnom dome č. 15, s telefónnym číslom 29. Emil Schwarz vlastnil aj obchod so sklom a porcelánom.

V meste pôsobilo viacero maliarov a natieračov : **Ferdinand Pittner**, Štefánikova č. 215; **Tobiáš Kubík**, Železničný rad č. 127; **František Štrbík**, Štefánikova č.187.

Novobanskí maliari izieb

V Novej Bani boli v prevádzke štyri mlyny, ktoré patrili: Vd. **Júlii Jauschovej**, Železničný rad; **Ferdinandovi Szentiványimu**, Železničný rad; **Alojzovi Kalinovi**, Vrbina č.173 a **Jánovi Fábrymu** – uvedený v dobových materiáloch ako „horný mlyn“

Mäsiarstvom a údenárstvom sa zaoberali: **Alexander Wolf**, Námestie A. Hlinku č.16; **Ladislav Orgonáš**, Námestie A. Hlinku č. 18; **Rudolf Foťko**, Ulica A. Kmeťa č. 20 a **Ladislav Pischl**, Štefánikova č. 192.

Kominárstvo zabezpečoval **Michal Benč**, Štefánikova č.185, telefón 24.
Výrobou „dreveného hospodárskeho riadu“ sa zaoberali **Ján Kráľ** a **Michal Katina**, obaja zo Starej Huty.

Mäsiarstvo Ladislava Orgonáša

Heinrichovo Holičstvo

Holländerovská drogéria

Holiči a kaderníci boli v tomto období dvaja a to: **Eduard Heinrich**, Námestie A. Hlinku č. 90 a **Karol Chrzanowski**, Bernolákova č. 6.

Drogériu a fotopotreby vlastnil **Jozef Holländer**, so sídlom na Námestí A. Hlinku č. 19. Fotopotreby boli okrem toho k dostaniu aj v Lekárni magistra **Štefana Nagya**, na Bernolákovej ulici č. 100.

V Novej Bani boli poskytované ubytovacie a stravovacie služby na viacerých miestach: **Hostinec Bevilaqua**, U nádražia (3 izby – 1 jednolôžková po 8 korún/noc, a dve dvojlôžkové po 15 korún/noc);

Prícestný hostinec rodiny Bevilaqua

Mestský hotel a Kevanova trafika

Mestský hotel na Námestí A. Hlinku – dnešné podnikateľské centrum (5 izieb po 8 a 15 korún). Hostince v tomto období boli aj u **Ladislava Orgonáša**, Námestie A. Hlinku, kde sa podávala domáca strava, napr. pre slobodných mládencov a u **Vojtecha**

Záhorského na Moyzesovej ulici. V tomto období, v súvislosti s „riešením židovskej otázky“, prostredníctvom likvidácie koncesí zanikol hostinec **Ignáca Kohna**, ktorý pod názvom „U zeleného stromu“ fungoval v budove, stojacej na mieste dnešnej pošty a ktorý počas predchádzajúcich desaťročí hostil ako „ľudový hostinec“ nižšie sociálne vrstvy a roľníkov. Mestskej honorácii slúžila na tento účel Kaviareň a cukráreň **Vojtecha Szabó** na Ulici Andreja Kmeťa (dnešná kaviareň Lošonský), kde hostia mali možnosť zahrať si aj biliard. Ubytovacie služby sa i vtedy poskytovali aj na súkromí. Informácie o prenajímaných izbách, či bytoch sa podávali na Policajnej strážnici v mestskom dome na námestí A. Hlinku. Ako hostinský v Starej Hute pôsobil **Pavol Bratko**.

Hostinec Ignáca Kohna

Pánsky módny salón Eduarda Bakoša

Krajčírov bolo tiež v meste viacero: **Jozef Hellebrandt**, Námestie A. Hlinku č.16; **Eduard Bakoš**, radnica (stará prístavba historickej radnice, ktorá však bola ešte počas Slovenského štátu zbúraná a nahradená dnešnou budovou mestského úradu); **Zigmund Strančík**, Bernolákova č. 6 (dnešný bar Martigny); a **František Gajdoš**.

Parné píly vlastnili **Leopold Gross** a **Samuel Laufer** obe so sídlom U nádražia. Grossovskú pílu prevzala v roku 1942, kedy sa likvidovali ďalšie židovské obchody a podniky, drevospracujúca spoločnosť Limbora.

Optikom, zlatníkom a hodinárom bol **František Limberg**, Ulica Andreja Kmeťa, č.88. Svoju živnosť prevádzkoval v malom domčeku na mieste dnešného parkoviska pri lekární Simona, ktorý bol zbúraný na rozhraní 60. a 70. rokov 20. storočia a v ktorom si ešte poniektorí môžeme pamätať „rádiotelevíznu“ opravovňu.

Veľmi známe a žiadané boli aj služby fotoateliéru **Alexandra Váradyho** na Štefánikovej č. 192. Fotografie s pečiatkou „Ateliér Várady“ nachádzame často ešte i dnes nielen v okolitých obciach, ale napr. aj v Leviciach.

V Novej Bani bola aj pomerne dobrá obchodná sieť. Časopisy a školské a kancelárske potreby predával **Jozef Struhár** v kiosku (trafike) na námestí, ďalšiu trafiku vlastnil **Ján Kevan** a sídlila v prístavbe radnice, po zbúraní ktorej sa presťahovala do „prístavku“ k Mestskému hotelu. Trafikantmi boli aj **Rudolf Talafa** – pri dolnom kostole a **Jozef Bratko**, na Ulici Štefánikovej. V muzeálnych zbierkach opatrujeme aj príjmové a výdavkové doklady za dennú tlač, pochádzajúce z Bratkovej trafiky.

Struhárovská trafika

Obchody s miešaným tovarom Izidora Feldmanna a Pavla Müllera

Obuvou zásobovala obyvateľov firma **Baťa**, ktorá mala svoje sídlo na Bernolákovej ulici č. 5, telefón 19. Galantériu a strižný tovar vlastnil **Anton Brožek**, Námestie A. Hlinku č. 96. V meste bolo aj mnoho obchodov s miešaným tovarom: **Ján Wagner**, Námestie A. Hlinku č. 97; **Oskar Böhm**, Námestie A. Hlinku č. 94, telefón 13; **Pavel Müller**, Námestie A. Hlinku č. 90; a **Emanuel Singer** a syn, Štefánikova 216.

Železiarsky tovar predával **Izidor Feldmann** v obchode na Námestí A.Hlinku č. 17 (na mieste dnešného obchodného domu), telefón 15, ktorý bol prevzatý neskôr **Karolom Feldmannom**.

V Živnostenských listoch zo 40. rokov 20. storočia sú medzi reprezentantmi slovenského živnostníctva uvedení aj živnostníci z Novej Bane. Okrem uvedených tu ešte nachádzame ďalšie mená a údaje:

Obchod so železom a stavebným materiálom **Ladislava Wágnera**, ktorý sa nachádzal na námestí v mieste dnešného obchodu „Diskont textil, obuv...“. Pán Wágner v obchode predával ako predavač aj po znárodnení, až do dôchodku.

Jozef Búri vlastnil stavebné, nábytkové a stroj. stolárstvo a sklad rakví; **Zubek Jozef** a **Kornélia Strapková** mali obchody s papierom, školskými potrebami a galantérnym tovarom a **Ladislav Baťala** je uvedený ako majiteľ „elektorádiotechnického závodu“.

Obchody s miešaným tovarom patrili **Šimonovi Palajovi**, **Štefanovi Brodzianskemu** a **Michalovi Nehnevajovi**. Dom, v ktorom sídlil Nehnevajovský obchod stál na mieste terajšej autobusovej zastávky na Baníckom námestí.

Zatvorený Nehnevajovský obchod v 60. rokoch 20.stor.

Medzi novobanskými živnostníkmi nachádzame dvoch pekárov- **Karola Pajerského** a **Vojtecha Szalaya**, jedného kolára – **Jána Štrbika**, ďalšieho mäsiara – **Karola Benča**, jedného klampiara – **Karola Volfa**, jedného remenára – **Jána Mixu**, ďalšieho fotografistu – **Františka Dlhopolca**, mechanika a puškára **Viliama Bachára**, strojného zámočníka a automechanika **Jozefa Sobôtku**, nákladného autodopravcu **Antona Šipikala**, ďalšieho maliara natierača, ktorí bývali aj písmomaliarmi – **Alexander Szalay**, ďalšieho holiča – **Pavla Černáka**, ktorý až do dôchodku pôsobil vo svojej profesii v bývalom dome Komunálnych služieb. V zozname živnostníkov je uvedený aj „skúšaný zubný technik“ (dentista) **Peter Melek**.

Svojich pokračovateľov mali aj najslávnejšie novobanské remeslá z histórie – kožušníctvo, kachliarstvo a hrnčiarstvo. Z kožušníckej rodiny Ditteovej, boli ako živnostníci- kožušníci registrovaní traja – **Jozef Ditte**, **Rudolf Ditte** a **Ján Ditte**. Okrem už uvedeného Eduarda Adamca pôsobil ako kachliar aj **Jozef Benč**, ktorého firma mala ako náplň činnosti výrobu a sklad kachiel, sklad stavebnej keramiky a výrobu šatového tovaru. Hrnčiarstvo, kachliarstvo, keramiky a výrobu kvetináčov pre záhradníctvo mal **Ján Schnier**, ktorý sa po vojne usadil v budove bývalej židovskej synagogy a tu pracoval ako hrnčiar takmer až do svojej smrti.

Strojné kolárstvo, sústružníctvo a výroba násad boli živnosti, ktoré prevádzkoval **Ján Štrba** a strojným kováčstvom a výrobou vozov sa zaoberal **Ladislav Štrbík**.

S drevom obchodovali **Štefan Jančí** a **František Jausch**, ktorý vlastnil aj piliarstvo. Novobančanov obliekal okrem firmy Nehera a už uvedených krajčírov aj obchodník so strižným a módnym tovarom **Laco Levický**, módné krajčírstvo **Pavla Lamprechta**, krajčír a výrobca konfekcie **Michal Harmady**.

Obchodnej činnosti sa ďalej venovali majitelia kramárstiev – **Koloman Budinský** a tiež vd. **Júlia Pilčíková**, ktorej kramárstvo na námestí si ešte mnohí občania pamätajú. Obchod s miešaným a strižným tovarom vlastnil **Jozef Fabka**, veľkoobchod s vínom **Karol Hraška**, obchod s miešaným a železiarskym tovarom **Tibor Záhorský**, obchod s lahôdkami, zeleninou a ovocím **Michal Pittner**.

Kaviareň **Štefana Martinku** so záhradnou reštauráciou sa nachádzala na mieste dnešného hotela Hron a jeho cukráreň zas na mieste dnešnej kaviarne Adam. Majstrovské cukrárske výrobky cukrárne pána Martinku nachádzame i na dobových pohľadniciach. Našou snahou bolo v závere tohto cyklu článkov predstaviť (dúfajme že dosť vyčerpávajúco) snáď tú najsmutnejšiu a najtragickejšiu generáciu novobanských remeselníkov, obchodníkov a živnostníkov. Generáciu, v ktorej Židia trpeli za svoj pôvod, boli im odoberané koncesie, majetky, životy... Generáciu, v ktorej mnohým

ostatným a mnohokrát bez náhrady boli poštátnené obchody, zrušené podniky, odobraté živnosti a po roku 1948 mnohí z nich dostali nálepku „buržoáznych živlov“.

Nástup totalitného režimu znamenal koniec súkromného podnikania, služieb a obchodu. Množstvo tých, čo po generácie pracovali „na svojom“ a snažili sa o udržanie dobrého mena svojej firmy sa ani nedožilo roku 1989.

/ Kolektív autorov : Bakošová, M., Hvojníková Z., Konečná K./

Obchodíky živnostníkov v barokovej pevnostnej prístavbe historickej radnice, ktorá bola zbúraná v roku 1938

Búranie Feldmannovského domu začiatkom 50. rokov 20. storočia